

GEDACHTEN OVER DE RELATIE STAAT - INDIVIDU

Bob VYNCKE

Deze gedachtengang is geen onfeilbaar «zo is het, niet anders». Hij wil integendeel een aantal vragen stellen, die tot dialoog kunnen leiden (1).

Vooraf

Het mag eigenaardig lijken, maar een denken over dergelijk probleem is niet «aanwezig» in ons midden, bij onze opleiding. We behoeven geen pessimisten te zijn om te zien dat men over zulke zaken heen gaat alsof het 'fait divers' in de ontbijtkrant betrof.

Laten we eens en voor altijd stellen, dat het niet langer zó mag zijn dat we alles vanzelfsprekend, doodgewoon kunnen vinden: het gaat immers om de mens geplaatst voor een onding; zij het nu een gezagscentrum (recht, economie), een organisatie (massaliteit, onpersoonlijkheid, vlucht in het anonieme); het is juist omwille van het zich niet kunnen identificeren dat de mens zich moeilijk kan situeren in de staat.

Daarom ga ik graag met jullie de discussie aan, juist omdat het me noodzakelijk lijkt het inzicht in de relatie staat-individu te stimuleren. Politiek handelen en humane relaties zullen dan meteen enige zin krijgen.

De problematiek kan zeer ruim worden opgevat en vanuit verschillende gezichtshoeken worden benaderd. Om de discussie te vergemakkelijken zullen we als volgt te werk gaan:

(1) Gaarne dank ik Trudo Breesch, Rita Bollen en Prof. Broekman voor hun zorgvuldige en kritische bijstand.

Schets 1. - De staat wordt als gezagscentrum geponoerd. Hiervoor zijn 'juridisch handelen' en een 'economische systematiek' bruikbaar materiaal. Schets 2. - Hier bekijken we de staat als ordenende organisatie. Al vlug kunnen we verder aantonen dat het individu zich gaat verliezen in een idee van collectiviteit, hetgeen hem vanzelfsprekend lijkt. Merken we op dat tussen in telkens kritische opmerkingen worden gemaakt: niets is absoluut gesteld, doch er rijzen steeds vragen. In een laatste punt wordt een mogelijke weg aangewezen. Essentieel is hier het doorbreken van het vanzelfsprekende, het individu doen existeren.

De staat als gezagscentrum

Als zodanig tekent de staat zich reeds af door zijn situatie op het vlak van het *juridisch handelen*. Kenschetsend hiervoor is de verbintenis: personen gaan vrijwillig een kontrakt aan: deze speciale verhouding wordt door de staat erkend: het staatsgezag kan ingeroepen worden om desnoods met dwang de verbintenis te doen naleven: zodoende blijft de verbintenis niet exclusief iets tussen de partijen.

Prof. R. Vandeputte: «meer en meer worden alle gebieden van pecuniaire activiteit van het individu onderworpen aan voorschriften die door de staat zijn opgelegd». ... «Veelal liggen sociale bekommernis, saneringsdoeleinden aan de basis van dergelijke optreden.

Onwillekeurig verbreedt het terrein. De staat affirmeert zich eveneens als *economische exponent*. Belangrijke gegevens hieromtrent putten we uit 'The new industrial world' van J.K. Galbraith.

Binnen het economisch bestel heeft er een machtsverschuiving plaatsgevonden: van een consumentensoevereiniteit is dit bestel geëvolueerd naar een producentensovereiniteit; de staat zal hier bijna noodzakelijk gaan optreden als reglementeren faktor.

In 't kort gaat het hierover: - consumentensoevereiniteit stelt dat de uiteindelijke beslissingsmacht in het economisch leven uit gaat van het individu. Hij diat een vrije keuze op de markt. Bijgevolg worden de hoeveelheid en de prijs bepaald door het individuele koperspotentieel.

Wanneer de producent nu de prijzen zal vastleggen, het publiek en zelfs de staat overreden, kan men spreken over producentensovereiniteit. Duidelijk gaat de trend in de richting van een upper-ten of oligopolie toe.

Het blijft echter niet bij zo'n eenvoudig schema. Het proces wordt meer ingewikkeld. Alleen al vanwege de eisen van de technische vooruitgang: lengte van de productieomweg, grotere investeringen en grondige organisatie.

We zien ook dat omwille van de efficiëntie het proces van schommelingen moet worden gevrijwaard. Daarom zal de besluitvorming bij de organisatie komen te liggen. Men noeme ze eventueel technostructuur. (Over organi-

satie en structuur als bepalende factoren bij het samenleven in de staat, zie verder.)

De technostructuur (de staat) heeft de informatie en bijgevolg ook de macht. Ze ervaart dat de consumentensoevereiniteit en dus de marktconomie uit zichzelf onstabiel zijn ; ze heeft tot taak deze weer stabiel te krijgen.

Meteen is de staat voor de producent eveneens onontbeerlijk. Het stabiliseren van het totale niveau van de besteding, het stabiliseren van een gedesorienteerde vraag ligt niet in z'n mogelijkheden. Als producent kan hij immers niet alles zelf verwezenlijken. Geen individu, geen enkele onderneming kan deze economische spiraal tegenhouden, kan de uitgaven aan voor gespecialiseerde werkkrachten, moderne techniek, organisatie en onderwijs.

Zodoende blijft de staat al naargelang in meerdere of mindere mate zijn centrale stabiliserende gezagspositie behouden. Economische en sociale wetgeving, met de in hun uitvoering aan vasthangende structuren, bepalen de gezagshoudende staat tegenover het individueel handelen.

Het ligt me voor de hand, dat men via andere wegen een schets kan bieden om de staat als gezagscentrum te duiden. Vandaar dan ook, om niet eindeloos bezig te zijn, dat zich bij mij onmiddellijk een diepere vraagstelling opdringt, nl. : «Waarom is de staat gezagscentrum?» Hier terug bestaan er verschillende opvattingen. Zien we even.

Gegeven feit. Wezenlijk kenmerk van de staat ? Axioma ?

«... im Staate, als der wichtigsten Sozialform des Menschheit, ursprünglich enthalten ist.» (von Gerber)

Mayer : «der Staatswille ist mit der öffentlichen Gewalt ausgestattet von Natur.»

Jellinek : «der Staat ist die mit ursprünglicher Heerschermacht ausgestattete Verbandseinheit seishafter menschen.»

Later is aangetoond dat het allesbeheersende feit zelf van Staatsoppermacht in werkelijkheid niet bestaat. Inderdaad is de staat in werkelijkheid niet de enige machtsbron, uit tal van verschijnselen blijkt dat de macht van de staat alsdusdanig beperkt voorkomt.

Men zou er bovendien nog kunnen aan toevoegen dat het rechtsbewustzijn van het volk de bron en oorsprong van de staat vormt ...

Maar moeten we de vraag niet eerder van : «Het waarom van deze gezagsstructuur ?» verschuiven naar de bindende kracht van enig overheidsbevel ? Zou dit inderdaad niet eerder het centraal probleem vormen ?

Aldus kunnen we de staat vereenzelvigen met zijn eigen rechtsorde. De staat verschijnt er als conglomeraat van een hele reeks bestaande rechtsnormen. Op hun beurt, verder besluitend, vormen deze rechtsnormen de juridische incarnatie van een globale sociaal-economische richting.

Met Kranenburg laten we deze hoofdvraag open : «inderdaad is niet in te zien op welke grond men aan iemand een regel als onvoorwaardelijk bindend zou moeten opleggen, tenzij op dezen : dat hij in zichzelf de evidentie van die regel kan vinden».

De staat als ordenende organisatie

Wanneer we in deze richting een mogelijke explicatie zoeken zijn enkele beschouwende vragen als verwittiging-vooraf goed geplaatst.

(Soltau) «How much of the common life shall be organized and directed by or through the state, in the name of the community? How much shall be left to individual citizens to manage as they please, whether by their private efforts, or by concerted action in voluntary groups? In other words, how much of a man's life and activities shall be legally controlled and guided, how much shall legally be left to his own initiative».

De vragen behoren tot een denken vanuit de staat, tot een categorie van het stellen van de staat als politieke ordening op zich.

Indien men de staat wil definiëren als ordenende organisatie lijkt het me aangewezen dit te doen vanuit de mens, die toch bewust of onbewust deel-hebber is aan de staat-konstruktie.

Sociaal-psychologisch omschreven kan de staat dan zijn : een geordende groep van niet-tezamen zijnde individuen. Het betreft hier echter 'individuele' individuen die een min of meer 'bewuste' doelstelling hebben. Hun gemeenschappelijke achtergrond is beveiliging van de voor allen gemene levensomstandigheden tegen het dreigende gevaar : verandering of verbetering van de situatie van anderen ten nadele van de individuele. Deze idee zou aan de basis liggen van groepsvorming-in-de-staat.

Daarom is een ordening nodig. In de structuur van deze ordening is er een gradatie naarmate de betekenis en het belang van het vooropgestelde doel duidelijk zijn gesteld en aangevoeld. Het geheel wordt onvermijdelijk complex, immers de kwantitatieve evolutie brengt mee dat groepen en groepsleden worden vertegenwoordigd. Een doorgedreven ordening dringt zich op. Een 'overlegstructuur' lijkt een logische uitkomst.

Beslissings- en uitvoeringsorganen, die onderling verantwoording verschuldigd zijn, trachten samen te spelen. De gedachtenwisseling, beraadslaging en besluitvorming geschiedt door afgevaardigden. We krijgen een 'spreken in naam van'. Juist hier zal zich een losstaande instelling met staatkundige neigingen gaan manifesteren. Alzo ontwikkelt de zich-als-democratisch-aanbiedende-organisatie tot een oligarchische entiteit.

Ondertussen is men op weg geraakt om te kunnen aantonen dat de leden van de staatsgemeenschap een dergelijke toestand als vanzelfsprekend

beschouwen. Dat diezelfde 'onderdanen', door hun niet-deelnemende, niet-aanwezige passieve houding de staat actualiseren als de instelling die zich alle gezag en macht toeëigent in naam van ...

De staat ontpopt zich dan in feite als de 'tot dwang gedwongene'.

De staat verschijnt hier meteen als de allesomvattende collectiviteit waarin het individu zijn verantwoordelijkheid afschuift. Zowel burger als «staat» geraken hieraan gewoon.

Het individu isoleert zich in een toestand van massificatie. Hij vlucht in de staat. We hebben hier dan wellicht te maken met verlies van persoonlijkheid en onafhankelijkheid van het individu, omwille van het zoeken naar zekerheid; een sociaal-psychologisch verschijnsel waar nog bij komt, dat hoe fanatieker het individu naar groter zekerheid verlangt, des te afhankelijker hij wordt van de collectiviteit. Het niet-zelfstandig handelen is dan niet enkel een bedrijfseconomisch - of een structuurprobleem - maar een gewijzigde geestesgesteldheid, nl. een eenzijdige securiteitsgedachte.

Het pogen van de individuen om hun verantwoordelijkheid af te schuiven op een anoniem geheel, een collectief lichaam, concentreert zich tenslotte bij de hoogste gecreëerde instantie en macht: de staat.

Het is nu in overeenstemming met de natuur van elk orgaan, dat hoe langer en hoe meer invloed en macht het krijgt toegewezen, dat het een actief machtsstreven, een eigen zwaartekracht en een stijgende neiging ontwikkelt zich met alles te bemoeien. Een voorbeeld en belangrijk onderdeel van de macht van de staat is het onderwijs: de massa-universiteiten, ingericht door de staat, als broeikasten voor hooggespecialiseerde technici, op eender welk gebied.

Er is dus een duidelijk gevaar voor centralisatie, niet enkel in politieke en economische gronden te zoeken, maar allereerst in het verlies van een innerlijk, geestelijk centrum waardoor de mens ertoe gedreven wordt in een sterk uiterlijk centrum een soort compensatie te zoeken, en zich enkel hierdoor te laten leiden.

In deze context is het ook overduidelijk dat elke individualiteit bijna niet anders kan dan opgroeien als een 'product-van'. Trouwens, er wordt de individuen gevraagd hun persoonlijkheid te schikken naar de organisatie, de discipline en de uitgangspunten van de bureaucratie te aanvaarden. Sociale dwang, politieke onderworpenheid en conformiteit worden opgelegd aan de goedgegelovige individuen.

We kunnen dit misschien nog enigszins verduidelijken. In feite gaat het «ik» verloren terwille van de *structuur*. De mens geraakt hieraan gewoon. Hij komt er zelfs toe te zeggen dat hij geboren is in de structuur. «In den beginne schiep God de structuur».

Onbewust neemt elke mens eraan deel en realiseert deze meteen.

We komen zó tot een filosofie die niet langer meer het 'ik' als uitgangspunt neemt, maar wel de structuur als dusdanig. Zij vormt nu die achtergrond van menselijk handelen, en op een zo essentiële manier dat die structuur er is, als hetgeen we eerder de 'natuur' noemden. De menselijke geest en activiteit is dan de actualisatie van de structuur.

Wij worden gemaakt door datgene wat we maken, en dat maakt ons juist ongerust. Vandaar dat we in het zoeken naar veiligheid, vluchten in het anonieme van de staat. Vandaar ook dat we door deze spanning gehoorzamen aan een tijdelijke autoriteit en 'iets' doen dat we zelf feitelijk als verkeerd aanvoelen. Dit aanvoelen is echter op onvoldoende wijze gesterkt en gaat dan teloor in de massaïdee.

De vlucht in de staat is een gevolg van de vlucht voor zichzelf, van het gedwongen worden te vluchten voor zichzelf, en uiteindelijk het verlies van het eigen ik.

Inzien dat het vanzelfsprekende niet zó vanzelfsprekend is : de weg die we kunnen inslaan

De individuen, in hun typisch samenzijn, moeten zich nu van dergelijke vanzelfsprekendheden distancieren. Ze moeten bewust worden van het verdrongen zijn in een onpersoonlijke situatie.

Maar zelfs bij de bewustwording bekruipt ons een gevoel van onmacht :
- «Waar kan ik wat?»

Dit situeert zich op twee vlakken, - of het moet van mij uit gebeuren, - of het moet door een totale omwenteling van het apparaat geschieden. Zou een mogelijke oplossing dan niet liggen tussen beide extremen in : een kwalitatieve structurele verandering?

We kunnen in kernen van de samenleving het sociale, juridische en economische formele gebeuren doorbreken. We moeten ons daàr actief inzetten waar onze situatie in feite een exponent is van een geheel van gedikteerde, door gemeenschapsleden gevolgde, wetmatigheden.

Tot nu poogden we het individu en de staat aspektueel tegenover elkaar te situeren. Zo beschouwen we de staat als gezagscentrum waar het individu noodzakelijk aan ondergeschikt is; de staat als organiserende sektor; en tenslotte, vanuit het individu, de individuele onmachtsverhouding waardoor hij zich stort in een anonieme collectiviteit, waarop het alle verantwoordelijkheid afschuift, uitgaande van een zekerheidsgedachte, in feite veelal imaginaire zekerheden.

In deze vele spanningssituaties dient een evenwichtige middenpositie ge-

vonden te worden, maar dit zoeken zelf moet steeds weer versterkt en verlevendigd worden.

Als uitweg is men hier geneigd te denken aan het democratisch instituut van de vertegenwoordiging. Maar is dit echter niet een gestabiliseerd conflict geworden tussen nummer en persoonlijkheid, waar het aantal het haalt? ... De vertegenwoordigingsinstelling is dus duidelijk een fenomeen geworden waarin een ondergeschiktheidspositie afgetekend is. Trouwens ze wordt versterkt door een sanktieapparaat en de materiële macht om zich te doen gehoorzamen.

Nu is het ook zo dat er kunstig gebruik gemaakt wordt van alibi's voor bepaalde van genoemde feiten. Enkele voorbeelden zullen dit verduidelijken: - de macht wordt niet willekeurig uitgeoefend maar in dienst van de anderen, - het 'Bonum commune': de machthebber heeft derhalve het recht en de plicht om te bevelen. Deze leer heeft als kern-stelling dat het bonum commune de werkelijke drager is van de macht. Daarvan gaat uit; alle rechten, de legitimiteit, de gehoorzaamheidsplicht van de ordedanen, de grenzen van de macht.

Modern uitgedrukt komt dit hier op neer, dat men een bestendig geloof heeft in een organisatie die het «algemeen welzijn» bevordert. Deze organisatie is de staat.

Sociologisch bekeken is die staat dan in feite enkel bestaande in een geëvolueerde 'groep', 'maatschappij', waar de spontane collectieve consensus niet langer meer een bewustzijn is van een kleine commitment, maar waar een bewindsapparaat een algemene consensus voorschotel.

We zijn hier heel even terug gekomen op de benadering van het organisatie-element vanuit de staat. We merken hiermede weer de onefficiëntie van dergelijke verhouding. Er wordt inbreuk gepleegd op de persoonlijkheid van het individu. Meer nog, het individu kan zich niet eens meer vrij ontplooiën in zijn natuurlijke leefcentrum, nl. de kleine samenleving. Noodzakelijk moet hij de gedikteerde schema's naleven.

Omdat het bij ons van nature uit diep ingeworteld is voelen we aan dat: «L'association en tant que telle est elle-même le vrai contenu et le vrai but, et la destination des individus est de mener une vie collective; et leur autre satisfaction, leur activité et les modalités de leur conduite ont cet acte substantiel et universel comme point de départ et comme résultat».

Het gehele denken over de staat kan in deze zin worden herdacht. De ratio bestaat dan essentieel in de realisatie van een eenheid tussen het universele en het individuele. Concreet, voor wat de inhoud betreft, in de eenheid van de objectieve vrijheid, tzt. de algemene substantiële wil, en de subjectieve vrijheid, als individuele bewustzijn en wil, van het zoeken naar particuliere doelstellingen. Voor wat vorm en doel betreft, gaat dit volgens een gedraging die gedetermineerd is volgens universele bedachte wetten en principes.

Om dit herdenken mogelijk te maken kan men deze strategie volgen : aan universiteiten, fabrieken, takengroepen, scholen, moet de tot nu toe als natuurlijke structuur aanvaarde situatie doorbroken worden. Omdat het allereerst gaat om de mensen en om elke mens, om allen en om iedereen, moet de bedreiging die uitgaat van techniek, organisatie en massaliteit ingedeukt worden. Op de eerste plaats kan dit al door in onze situatie inzicht te krijgen, door onszelf en de anderen te identificeren. Specifiek voor de juristen-situatie betekent dit, het overboord gooien van elke idee die rechtstechniek en organisatorische komposities boven rechtsinhoud en rechtsvinding plaats.

Globaal besteld kunnen anti-groeperingen worden gecreëerd, waar het individuele denken - aan de basis van het sociale-zijn ligt het zijn als individualiteit - erkend wordt. Een gerichtheid op leefbare commitments'. We zullen nu ook niet langer meer geneigd zijn een extreem standpunt in te nemen. Niet een filosofie van het 'ik', ook niet een louter denken vanuit de structuur, maar een idee die een bestaanssfeer schept zowel gericht op de anderen als op het ik. Uiteindelijk zal de mens zichzelf en zijn volstrekt authentieke eigenheid pas vinden in een 'Transzendenz', namelijk het overstijgen van het louter eigen ik, voor een wereld-van-de-mens.

In dit perspectief zal de staat, die in eigenrichting het positieve recht creëert, niet kunnen ingrijpen. De staat als institutionele constructie, als losgekomen instelling boven alle anderen, verliest zijn zin, en kan niet meer gedijen. Op een dergelijke levenshoudende samenleving verliest hij alle vat.

Er moet nu echter een vorm worden gevonden waarin men hierboven gestelde beschouwingen enigszins kan uitwerken. Wellicht is het aangegeven 'iets' te vinden dat in zich een 'wording' draagt, waarin de mens zijn sociabiliteit kan realiseren op een bestendige, doordachte en creatieve wijze, wijze, waarop de mens evolueert van een objekt-zijn naar een subjekt-zijn. De mens moet er zijn 'geschiedenis' in beide handen kunnen vast nemen. Als overgangssysteem kan een goed bedachte vorm van federalisme aangewend worden. Het federalisme is essentieel een techniek van het 'groeien naar'. Men spreekt trouwens van een federale praxis, waaraan elkeen kan toe bijdragen. Het wordt trouwens aan de basis in gang gezet door onderlinge akkoorden tussen individuen of groepen.

In een dergelijk schema wordt er meer overzichtelijk gewerkt, zodat dan elke gevestigde orde als desolaat beschouwd kan worden. Het wordt er leefbaar omdat men vrijuit de verandering in zich kan dragen: een vernieuwend staatsdenken, een tempel van de andragogie.